

**Саха литературатыгар государственнай олимпиада
түмүктүүр түһүмэбин соруудахтарын толорууга ыйыылар
(2021-2022 үө.дь.)**

10 кылаас

2021-2022 үө.дь. саха литературатыгар государственнай олимпиада түмүктүүр түһүмэбэ үс чаастан турар. Соруудахтар саха суруйааччыларын, кинилэр айымньыларын, айымньылар суруллубут историяларын, литература теориятын билиини ирдииллэр, ону тэнэ толкуйдуур, ырытар, айар дьоҕургун сыаналыыбыт.

А сорудах

А. Уус-уран айымньы тиэкиһин билиини тургутар соруудахтар.

В сорудах 2 түһүмэхтээх:

В.1 Литература историятын, теориятын билиигэ, аабы уопсай культураныгар соруудахтар.

В 2. Литература уонна искусство атын көрүннэрэ.

В1 - бу соруудахтарга айымньы тиэкиһин, литература историятын уонна теориятын билэргин көрдөрөбүн. Эппиэти чуолкайдык, кылгастык биэрэргэ дьулус.

В2 – бу соруудахтар литература уонна искусство атын көрүннэрин алтыһыларыгар анааллар. Эппиэккэр билэргин көрдөр, чопчу эппиэттээ.

Бу түһүмэхтэргэ барыта **60 б. ылыахха сөп.**

С сорудах – Эссе.

Бу сорудах уопсай баала – 40 б.

Ситиһини баҕарабыт!

Саха литературатыгар государственной олимпиада (2021-2022 үө.дь.)
Түмүктүүр түһүмэх соруудахтара
10 кылаас

В1. Уус-уран айымньы тиэкиһин билиини тургутар соруудахтар.

1. *Быһа тардыы ханнык айымньыттан ылыллыбытын быһаар. Айымньы аатын, ааптарын ый.*

«Уолум обургу, олуурдаах
Улуу Дьыл Оҕуһа,
Аас-майах аргыстанан,
Инсэ-мэнигэй энэрдэнэн,
Оп-соллон ойоҕостонон,
Дьан-дьаһах таһаҕастанан,
Ыарыы-сүтүү ырдыыланан,
Өлүү-сүтүү көтөллөнөн,
Көмүскүүр күнүн дьонун
Күһүгүнүттэн ыла
Күл-көмөр гынар буоллун,
Атааргыыр айыын дьонун
Сааскыга диэри
Сахтыы сабар саннаннын
Сир-халлаан уларыыйар диэри!»

- А. «Өрүс бэлэхтэрэ», А.Е.Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй
Б. «Өлүөнэ өрүс», норуот тойуга
В. «Сайын кэлиитэ», А.Е.Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй

2. *Хороонтон быһа тардыыны аах. Ааптарын ааттаа.*

«Саас буолан, күн уһаан сандааран,
Сүрэхпин үөрүүнэн уоттаата.
Тымныылаах кыһынны кэм аһан,
Киэн халлаан киэлитэ тунаарда.

Сааскы күн көмүстээх сырдыгын
Чабыла үрдүбэр тобунна.
Иннибэр килэн суол халангын
Умайар толбоно уһунна»

- А. А.Е.Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй
Б. П.Н.Тобуруокап
В. В.М.Новиков-Күннүк Уурастыырап

2. *Ойуулааһыннарыннан сиэттэрэн, айымньы геройун чопчулаа.*

«Сирэйин-харабын өйдөөн одуулаан көрбүтүм: үмүрүйбүт соҕус туруору сүүстээх эбит, баттаҕа, туртайан баран, тыымпы күөлүм хагдарыйбыт хамыһын дьүһүнүн курдук саһаран эрэр, уһун соҕус субуруйбут муруннааҕа, боруоска табах симиллэн бордугунаһ тыастаах буолбут, ымайбыт уоһун иһигэр аҕыйах аҕай тиистээх, сэнийэтигэр си буолуохтааҕар сэбирийбит бытыктаах эбит. Сирэйэ буоллабына, күн уота сиэн, тыал быһыта сынньан, кэриэрэн, дьэс алтанын курдук, саһаран хаалбыт. Тугуттан даҕаны

хаража ыраас, сытыы эбит. Кэпсэттэбинэ, киһи сирэйин утары көрбөт идэлээх, ол-бу диэки элээр-мэлээр көрө олорор үгэстээх киһи эбит».

- А. Уһун Дьурантаайы
- Б. Балыксыт Былатыан
- В. Омуннаах Уйбаан
- Г. Уулаах Уйбаан

4. Быһа тардыыны аах, ханнык герой тыла буоларын быһаар.

«- Бэй, хайдах кэлбэт буолуомуй?! Ол курдук кистэлэннээх мунһах дуо? Куоластаах киһи син сылдыар ини, - диэн баран, оҕонньор устурууктар дьахтарга тийэн дорообо биэрдэ, ол кэннэ эттэ... Эн, табаарыс устурууктар, ити дьахтар эр киһини кытта тэннээр диэн этэбин, дьахтар үтүөтүн таһаарабын. Ол гынан баран мин биир суолу эйигиттэн ыйытаары гынабын. Ол сөп буолуо дуо?»

- А. Макаар
- Б. Уһун Дьурантаайы
- В. Бырдаахап
- Г. Омуннаах Уйбаан

5. Быһа тардыыны аах, ханнык герой тыла буоларын быһаар.

«Хайа, кырдыаҥаас, мааҕыын ахтыспыптытын сүбэлэһиэхпит дуу? Алаппыйа, сирэйиттэн-харабыттан көрөн тойонноотоххо, сөбүлүөх быһыылаах. Онон, сатанар буоллаҕына, кэпсэтэн, биһигини, икки эрэйдээх-муннаах дьону, холботолоо. Хойут, кэнэҕэһин даҕаны, үтүөбүн үөһээ үрдүк танара умнуо суоҕа»

- А. Уһун Дьурантаайы
- Б. Куонаан
- В. Омуннаах Уйбаан
- Г. Сис Сэмэнэ

6. Ойуулааһынтан сиэттэрэн, айымньы аатын, ааптарын быһаар.

«Кыһынны хараҥа килэ, муус манан хаар сабыылаах саха балаҕана туох эрэ курдук харааран, барыйан турара. Ол балаҕан үөлэһин иһиттэн, чочум буола-буола, хатат уотун курдук кыһыл кыым, үөрбүт-көппүт курдук өрө көтөн тахса-тахса, умуллан-уостан хаалар. Ол оннугар үөлэс иһиттэн эмиэ, биһиги хаһан да умуллуохпут суоҕа диэбит курдук, өрө үөмэлэһэн күндээрэ көтөн бараннар, нам түһэн бараллара. Чуолҕан үүтүн курдук балаҕан муус түннүктэрэ мааска хараҕын уотун курдук, хабыс-хараҥа ортотугар кылаһан көстөллөрө.

Бобо тонмут, ырыган көлөлөөх, ыраахтан иһэр айан киһитэ көрдөбүнэ, кыым кытыастара, уот кылахаачыйара үчүгэйэ, сэргэҕэ бэрт, мэктиэтигэр, ыраахтан сылааһа биллэргэ дылы гынар буоллаҕа үһү.

Балаҕан таһыгар чугаһаан кэлэн көрдөххө, кубус-кураанах, им-ньым, арай үөлэстэн тахсар кыым сырдыгынан кыһайан көрдөххө, моойторуктаах хара ыт бөх үрдүгэр титирээн ибигирии-ибигирии, чонкуччу кырыаран сытарынан ыал олорорун быһыыта биллэр этэ».

Оо, дьэ, бу иһийэн түһэн чуумпутоон, чункугуон.

Бээ-бээ, ханна эрэ айан киһитэ баар буолуохтаах этэ ээ. Бу манна таарыйбатаҕа ыраатта даҕаны. Ханна, хайа суоллары хайан, хайдах-туох сырыттаҕай? Сындалҕаннаах

уһун айантан сылайдаҕа, ата даҕаны илиһиннэҕэ буолуо. Бачча үлүгэр ханна мэлийэн хааллаҕай?

Айан киһитэ барахсан кэлэрэ, оо, кэрэ да этэ ээ! Аан маннай ала-чуо киниэхэ супту хаамтаран кэлэн, атын көнтөһүн туомтуу тардан, туттаран кэбиһэрэ. Ыалдьыттарга бастын олох, бастын ас-үөл. Ыалдьыт ата анал мааныланар, от сүмэһиннээҕин сиир.

Айан киһитэ барахсан... Сиккиэр Тыал аргыстанан, сылгы үтүөтэ мингэлэнэн, ханна, хайа эрэ суоллары батан эрдэҕэ? Хайа дьоллоох алаастарга хонон- өрөөн, хайа дьоллоох сэргэлэргэ атын баайан эрдэҕэй?..

Эчи, хаарыаны!..

А. Н.А.Габышев, «Төрөөбүт буор»

Б. Н.А.Лугинов, «Сэргэ»

В. Н.А.Лугинов, «Нуоралдьыма чарана»

7. Быһа тардыы ааптарын, айымньытын аатын быһаар:

«Һуу! һуу! Бу тугуй – ууга түстүм дуу, уокка түстүм дуу? Туймаардахпын! Тыным хаайтардаҕын... Чэ эрэ, кэл эрэ, тууйуллубун тоҕуорутар дьоллоох добун тойугум, ыар санаабын ыраах кыйдыр ыраас ырыа чуорааным! Кэл эрэ бэттэх! Чөллөрүт! Кэнэт! Кулуһуй! Доллоһуй!».

А. П.А.Слепцов-Ойуунускай, «Улуу Куданса»

Б. А.Е.Кулаковской-Өксөкүлээх Өлөксөй, «Ойуун түүлэ»

В. Д.К.Сивцев-Суорун Омоллоон, «Күкүр Уус».

8. Ханнык герой мэтириэтэ буоларын быһаар, айымньы аатын ый.

« ... дьүһүннүүн-бодолуун, таҕастыын-саптыын – кэр-дьэбэр киһи. Кини маадыбар атахтаах, кэтит сарыннаах, кылгас лыхабар моойдоох, атыыр оҕус сүүһүн түүтүн курдук будьурхай баттахтаах, кэтит кэнэриилээх, хатырыктыыбыт балластыгас уостаах, кыламана суох кыараҕас харахтаах. Оттон таҕаһа буоллаҕына - түүлээх ынах тириэтэ этэргэһин, оһун тиэрэ түһэрэн баран, хас эмэ сиригэр эриллэбит ииччэх талахтарынан сигэлээн кэбиспит, онон-манан хах абырахтардаах даба баркылаах, иһин туһунан илдьирийбит эргэ ырбаахытын, быһахтары-хататтары, холо илинэр хараҕалары намылҕалаах дьирим курунан бобо тардыммыт; тырыттыбыт халтан сонун санныгар бүк бырахпыт, оройунан тобуллубут чомпой бэргэһэнн сүүһүн диэки умса ууруммут».

А. Уулаах Уйбаан, «Кэриэс туолуута»

Б. Сэдьүк оҕонньор, «Көмүстээх үрүйэ».

В. Күкүр Уус, «Күкүр Уус»

В.2 Литература историятын, теориятын билиигэ, аабы уопсай культуратыгар сорудахтар.

1. Айымньы литература ханнык жанра буоларын быһаар:

А.	“Сахам сирэ барахсан”	1. Сэһэн
Б.	“Ини-бии”	2. Лирика
В.	“Аймалҕан”	3. Драма

2. Олорбут сылларынан көрөн суруйааччыны ааттаа, сүрүн (саамай биллэр) айымньытын суруй.

А) 1906-1994

Б) 1906-2005

В) 1877-1926

- Г) 1886-1935
- Д) 1893-1939
- Е) 1895-1929

3. «Түүннэри-күннэри суруйар этим. Доруобуйам онно ордук алларыйбыта. Ол эрэри тылынан айар илбистээх мунуттан, хомуһуннаах дьайыттан куттаныахха, дьулайыахха төрүт сөбө суох. Айар тыл абыгар ыларбыт, этигэр-хааныгар илбистээх хомуһун инмит киһитэ бу сир үрдүгэр бэйэтин дьоллообунаа аабынаах тустаах. Күөдьүбүт тыл, дьүһүннэммит санаа биирдэ этиллибэт, нарын үчүгэйдик суруллубат.»

Бу ким, ханнык айымньытын туһунан суруйбут тылларай?

4. *Сэһэн алдьархайга түбэһэн арыычча тыыннаах ордубут тобус киһи, олортон түөрдэ улаханлык эчэйэн сытар дьон, олох туһугар уон икки күннээх дьулуурдарын, тулуурдарын сиһилиир. Дьин олоххо буолбут түбэлтэбэ олобуран айыллыбыт биш бастакы быһылааннаах сюжеттаах сэһэн жанрыгар суруллубут айымньыны ааттаа, икки персонаж аатын суруй.*

5. Кини 2021 с. П.А. Ойуунускай аатынан Государственной бириэмийэ лауреата буолбута. Саха народнай поэтэ, Саха комсомолун уонна Казахстан “Алаш” литературнай, Россия “Улахан литературнай”, А.Т. Твардовскай аатынан бириэмийэлэрин лауреата. Хаһыат, сурунаал сүрүн эредээктэрэ этэ.

Бу суруйааччы аата кимий? 1976 сыллаахха тахсыбыт бастакы хоһооннорун хомуурунньугун ааттаа. Суруйааччы эйгэтигэр ханнык сүрүн дуоһунастаабый?

6. *Бу ким олобун кэпсээнэ буоларый?*

Икки убайым Роман, Василий үөрэнэллэр. Мин – мэлигир. Оскуола чугас да, таҥаһа-саба кыаллыбат. Абаран, оскуолаҕа ытыгын диэн ытаан-соҕоон көрөбүн да, чэ, бэйи, эһиил диэн буолан иһэр. Дьэ, кырдьык, эһиил үөрэнээри сырыттаһына, ийэм, ис дьаһар ыалдьан, соһумардык өлөн хаалар. Оттон мин үөрэххэ барарым туһунан этэ да барыахха сатамат.

Убайдарбыттан үөрэнэн сахалыы ааҕабын, бооччойон да буоллар, суруйабын, нууччалыы буукубаны эмиэ билэбин, аҕыйах сүһүөхтээх чэпчэки тыллары ааҕабын, ахсааммар бэрпин. 1930 сыллаахха иккис кылааска быһа киирэбин.

Хоһоону төрдүс кылаасан суруйар буолбутум. Маннайгы хоһоонум «Сиилэс» диэн этэ. Итинтэн ыла сэттиһи бүтэриэхпэр диэри оскуолам иһигэр биллэр хоһоонньут аатырбытым.

1938 сыллаахтан бэчээттэтэр буолтум. Куорат ыччатын литературнай түмсүүтүгэр сылдьарым. Чэпчэкитик, дьэпкэтик, хайа сатанарынан ис сүрэхтэн таһааран, тугу да кистээбэккэ эйбэстик, аһаҕастык суруйа сатыыбын. Дьиннээх ис сүрэххиттэн эрэ ийэн эттэххинэ, ханнык даҕаны судургу, сороҕор бороҕой да соҕус тыл киһиэхэ тийимтиэ буолар.

7. *Бэриллит быһа тардыы ханнык айымньыттан ылыллыбытын быһаар, айымньы жанрын, уус-уран айымньыга этиини оноруу ньыматын чопчулаа.*

«...Тоҕо

Сүрэҕим, суоһаҕын?

Тоҕо

Хааным, куоһаҕын?

Иэримэ дьизбэр

Ханнык биебэккэм киирбэтий?

Сайылыгым толоонугар

Ханнык оҕом ырыата дьизэрэйбэтий?...»

8. *Бэриллибит хоһооннор көрүгнэрин быһаар.*

- А) «...Көнүл дохсун күннэргэ
Кичэйэн-хачайан тураммын,
Ордук соргуну булуохпун,
Олох дьолун оноруохпут!... »
- Б) «...Абыс сардангалаах
Аламай маҕан күн
Алаарыйа тахсан эрдэбинэ,
Аан дархан олоххо
Анныбыт-айгыстыбыт
Айыы-намыһын ойууна абаҕам, ...»
- В) «...Миигин тоҕо ыллаппаккын?
Ыллыым ээ, ыллыым!
Эн
Уйгулаах уугун уйгуурдуом суоҕа,
Эн
Хоргус санаабын
Куттуом суоҕа...»

9. *Айымньылары жанрдарыгар сөп түбэһиннэрэн туруортаа.*

Айымньы жанра	Айымньы аата
I. Научнай-фантастическай сэхэн	А) «Улуу Москуба туһунан тойук»
II. Хоһоон	Б) «Төрөөбүт буор»
III. Ырыа	В) «Тулаайах оҕо»
IV. Роман	Г) «Кырасыабай кыыс»
V. Кэпсээн	Д) «Сайын кэлиитэ»
VI. Поэма	Е) «Долбор сулуһа»

В 3. Литература уонна искусство атын көрүгнэрэ.

1. *Саха театрын режиссера Сергей Потапов уһулуччулаах прозаик Семен Степанович Яковлев – Эрилик Эристиин төрөөбүтэ 130 сылыгар анаан ханнык испэктээкили бу сыл кулун тутарыгар туруораары бэлэмниһи сылдыарый?*
2. 2019 сыллаахха режиссер Любовь Борисова уһулбут «Мин үрдүбэр күн хаһан да киирбэт» диэн киинэтэ ханнык айымньыга олоҕуруарый? Суруйааччы уонна айымньы аатын ааттаа.
3. “Ньургун Боотур”, “Сыгый Кырынаастыыр” операны суруйбута, “Сир симэбэ” бастакы остуоруйа-балет музыкатын айбыта. *Бу композитор аата кимий?*

С соруудах – Эссе - «Чабылхай Максим» (М.К. Аммосов төрөөбүтэ 125 сылын көрсө)